

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Порівняльне правознавство»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

081 Право (правозастосування)

за темою «Права людини в правових системах світу»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Волошенюк О.В.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС **Наджафлі Емін Муса огли.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **Передерій О.С.**
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Невзоров І.Л.**

План лекції

1. Основні концепції прав людини, їх прояв в правових системах світу.
2. Національні, регіональні та міжнародні механізми забезпечення прав людини.
3. Міжамериканська і африканська системи захисту прав людини.

Рекомендована література:

Основна

1. Бойко І.С., Бабін Б.В. Порівняльне правознавство : навч. посіб. О. : Фенікс, 2011. 152 с.
2. Жаровська І.М., Канцір В.С. Юридична компаративістика: навч. посіб. Львів: Вид-во ЛКА, 2015. 195 с.
3. Порівняльне правознавство / за заг. ред. О. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.
4. Порівняльне правознавство: Навч. Посібник / О.О. Погрібний, І.М. Погрібний, О.В. Волошенюк та ін. / За заг. ред... д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АпрН України О.Н. Ярмиша. Х., 2006. 296 с.
5. Порівняльне правознавство : хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів : навч. посіб. / уклад.: О.В. Петришин, О.В. Зінченко, Д.В. Лук'янов. Харків : Право. 2016. 1024 с.

Додаткова:

1. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. *Право України*. 2007. № 3. С. 37-41.
2. Бірюков Р.М. Вплив глобалізаційних процесів на формування правової політики національних держав. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 39. С. 290-297.

3. Гордимов А. В. Доктринальні джерела права та права людини в романо-германській та англосаксонській правових системах. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 43-47.
4. Зубарева А. Є. Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини : дис. ... к.ю.н. : 12.00.11. Одеса, 2015. 211 с.
5. Конєв І. Інтеграція міжнародних стандартів із захисту прав людини в національну правову систему України. *Підприємство, господарство і право*. 2020. №10. С. 199-204.
6. Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 191-195.
7. Размстаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. К.: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
8. Толкачова Н.Б. Система захисту прав людини в Європейському Союзі. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 346-350.
9. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
10. Egan S. Strengthening the United Nations Human Rights Treaty Body System. *Human Rights Law Review*. 2013. Vol. 13, Iss. 2. Pp. 209–244.

Текст лекції

1. Основні концепції прав людини, їх прояв в правових системах світу

Ідея прав людини зародилася на Заході та пройшла довгу еволюцію.

Існують різні підходи щодо визначення першооснови прав людини.

1) права людини випливають з самої природи людини, закладені в її

властивостях розумної істоти. Людина наділена від народження правами, які не залежать від визнання чи невизнання з боку держави (класичне природне право).

2) права людини є результатом соціальної взаємодії, вони не можуть існувати за межами зв'язків з іншими людьми. Індивід має права як член суспільного союзу; права підкреслюють його соціальний статус, вони існують внаслідок їх взаємного визнання. «Я тільки тоді істинно вільний, - писав Гегель, - якщо й інший також вільний і мною визнається вільним». (Л.С. Мамут, Р.А. Мюллерсон, В.А. Четвернін)

3) права людини породжуються державою, «даруються» публічною владою. З погляду позитивістів, права людини - це «формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, офіційна міра можливої поведінки людини в державно-організованому суспільстві». Закріплені в законодавстві права людини є потенційними, абстрактними, вони можуть стати суб'єктивними правами.

Є автори, які поділяють права на природні, або природжені (право на життя, на особисту недоторканість) та позитивні, які людина отримує внаслідок правотворчої діяльності держави (тайна листування, недоторканість житла). (О.А. Лукашева)

В цілому західна концепція прав людини має наступні риси:

- вони пов'язані з гідністю людини; людина має права саме тому, що вона людина;
- невідчужуваність прав, ніхто не може позбавити людину прав, які їй належать за самою природою;
- рівність, люди мають права однакової мірою, незалежно від соціального положення чи інших ознак;
- співмірність, відповідність прав людини її потребам.

Американський психолог А. Маслоу запропонував теорію ієрархії потреб. Відповідно до цієї теорії всі потреби індивіда можна зобразити у

вигляді піраміди, основу якої утворюють фізіологічні (вітальні) потреби, без задоволення яких неможливе біологічне існування людини, а на більш високих рівнях розміщуються потреби, що характеризують людину як соціальну істоту і як особистість, що прагне самовдосконалення.

- динамічність; з розвитком суспільства зміст та обсяг прав змінюється.
- гарантованість; людина здатна вимагати, а не просити надання їй права.
- універсальність; пропонуються стандарти прав людини, які не обмежені кордонами. Концепція універсальності прав людини піддається особливо гострій критиці у зв'язку з тим, що вона, як стверджується, дозволяє Заходу нав'язувати силою іншим країнам, іншим культурним співтовариствам свої стандарти прав. Універсалізм прав людини слід поєднувати з плюралізмом їх сприйняття, інтерпретації, адаптації до культур з несхожими традиціями та цінностями.

Якщо говорити про тенденції розвитку прав людини, то спочатку мова йшла про захист людини від сваволі держави (негативні права), а пізніше від держави почали вимагатися активні дії по забезпеченню прав людини. Таким чином «свобода від уряду» трансформувалась у «свободу через уряд». Крім того, з часом на зміну привілеям пануючих верств населення прийшли права-привілеї для тих груп населення, які не здатні самотійно себе забезпечити. Попередниками слова "права" (англ. rights) були слова "вольності" (англ. liberties) та "привілеї".

Щодо прав жінок, то слід сказати, що навіть французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., від якої правозахисники світу ведуть відлік ери свободи і рівності людей, не гарантувала прав жінкам. Французькою мовою «людина» означає також «чоловік». Це вимусило Олімпію де Гуж у 1791 р. опублікувати «Декларацію прав жінки і громадянки». Там було сказано, що єдиною перепорою на шляху до

природних прав жінки є «тиранія сильної статі». Була там і фраза, яка, на біду автора, стала її долею: «Якщо жінка має право зійти на ешафот, то вона повинна мати право зійти на трибуну».

В ісламі концепція прав людини базується на переконаності в тім, що Всевишній, і лише він, є автором закону й джерелом прав людини. Права людини не можуть внаслідок свого божественного походження бути скорочені або скасовані жодною правлячою групою. «Права людини в Ісламі - привілей Аллаха, тому що влада, в остаточному підсумку, належить йому». Мусульманські юристи виділяють близько 70 віршів (аятів) Корану, присвячених правам і обов'язкам людини. Фахівці стверджують, що існує п'ять прав, гарантовано забезпечених людям ісламом: право на персональну безпеку, повагу репутації, рівності, братерства й правосуддя. Але, якщо говорити більш точно, то права людини в мусульманському праві більше нагадують гарантовані обов'язки. Наприклад, право на правосуддя сформульовано як обов'язок правителя вершити суд.

Крім того, зміст і обсяг прав часто залежить від юридичного та духовного статусу особи. Так, чоловіки мають більше прав, ніж жінки, мусульмани - більше, ніж представники інших релігій, хоча формально гарантується рівність всіх релігій. Статус обов'язків вищий, ніж прав. Отже, права має той, хто сумлінно виконує свої обов'язки.

Універсальна ісламська декларація прав людини 1980 р. закріпила широке коло політичних, економічних, культурних та релігійних прав. Зокрема - право на сім'ю й приватне життя, право на свободу пересування й проживання, право на власну культуру й мову, а також право на свободу совісті. «У кожної людини є право на свободу совісті й віросповідання відповідно до його релігійних переконань», що впливає з припису Корану про те, що у виборі релігії не повинно бути примусу.

Основне положення серед всіх прав людини займає право на життя. Відповідно до декларації, людське життя є священним правом, на захист

якого повинні бути прикладені всі зусилля. При цьому особлива увага приділяється поводженню з тілом померлої людини: «Як і в житті, так і після смерті святість людського тіла не повинна бути порушена. Належний догляд за тілом померлого входить в обов'язки віруючих».

Серед політичних прав можна відмітити право на боротьбу з несправедливістю. «Протест і боротьба проти гноблення є правом і обов'язком кожного мусульманина, навіть якщо йому протистоїть глава держави». Право на протест пов'язане із правом кожної людини брати участь індивідуально або колективно в релігійному, політичному, соціальному або культурному житті свого співтовариства й засновувати спеціальні інститути, призначені для заохочення того, що правильно (маруф) і запобігання недозволеного (мункар).

Серед економічних прав людини особливе місце займає закят, що виступає як право бідних на володіння частиною багатства всього співтовариства, і у виді його обов'язковості як одного з п'яти стовпів Ісламу, дане право є невідчужуваним і незаперечним правом в Ісламі (Коран:«И на їхне багатство є право голодних і нужденних» (51:12).

Всі наміри розширення прав людини зіштовхуються з опором релігійних консерваторів. Наприклад, коли емір Кувейту спробував надати право голосу жінкам, ця ідея була заблокована парламентом, де більшість складають ісламські фундаменталісти. Так само і в Саудівській Аравії принц Абдалла спробував надати право жінкам водити автомобіль, але масові акції протесту вимусили відмовитись від цієї затії.

Однією з проблем захисту прав людини в мусульманських країнах є відсутність політичних партій західного зразку, тому єдиним місцем обговорення політичних питань стала мечеть. Таким чином, мовою опозиції фактично є мова віри. Найбільш яскравим прикладом є ісламська революція в Ірані, коли у 1979 р. аятола Хомейні очолив повстання проти проамериканські налаштованого шаха.

Якщо говорити про права людини в традиційно-звичаєвому суспільстві, то слід підкреслити наступне. В африканських суспільствах права звичайно ґрунтувалися на членстві в громаді, сімейному статусі, суспільному статусі й заможності. У китайській мові навіть не було такого терміну, його ввели в обіг наприкінці XIX століття, коли виникла необхідність перекладати західні закони. Китайське суспільство характеризували ієрархічність відносин на основі філософії конфуціанства. Щодо прав підданих, то можна згадати наступне положення: «правитель має обов'язки перед небесами піклуватися про інтереси людей».

Специфічну модель прав людини сформували в СРСР. Центральним моментом можна назвати злиття прав та обов'язків. Наприклад, «право на працю» і «обов'язок працювати». На відміну від ліберального підходу на Заході, де людина має самостійну цінність, соціальна значимість і цінність радянської людини визначалася тим, як вона здійснює свої права й виконує обов'язки.

2. Національні, регіональні та міжнародні механізми забезпечення прав людини.

Існує три основні точки зору щодо місця прав людини в міжнародних відносинах. Згідно з традиційним підходом, права людини є справою суверенної державної юрисдикції і продовжують бути другорядним об'єктом міжнародних відносин. Жодна міжнародна організація не має права діяти в ім'я прав людини. За космополітичною моделлю — індивіди, неурядові організації та інші недержавні суб'єкти, а також глобальне політичне співтовариство (на противагу міжнародній спільноті держав) чинять тиск на держави з метою захисту прав людини. Третя, інтернаціональна модель (в якій виділяються декілька підходів) передбачає, що міжнародна спільнота є

спільнотою держав, до яких входять неурядові організації та індивіди, і саме ця спільнота держав визначає межі міжнародної правозахисної діяльності.

Охорона та захист прав людини відбувається на трьох рівнях: на міжнародному, регіональному та національному.

Міжнародний рівень пов'язаний з діяльністю ООН та створених в рамках даної організації інституцій (універсальна система захисту).

Основні напрямки діяльності з міжнародного захисту прав людини:

- створення загальних рекомендацій щодо того, які саме права людини і основні свободи підлягають універсальному дотриманню і повазі;
- розробка міжнародних угод в сфері захисту прав людини;
- контроль за дотриманням угод;
- сприяння реалізації угод;
- розгляд скарг на порушення прав людини.

До органів у сфері прав людини, які діють у системі ООН, належить Комітет з прав людини, утворений відповідно до ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, котрий діє згідно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., Комітет проти катувань (1988), який діє згідно з Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, котрий діє відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Комітет з прав дитини (1990), утворений відповідно до Конвенції про права дитини. Діє також Комітет з ліквідації расової дискримінації (1970).

До складу Комітету із прав людини входять 18 учених-експертів. Головні завдання Комітету:

- розгляд доповідей держав - учасників Пакту про прийняті ними заходи щодо перетворення в життя прав, визнаних цим документом;

- розгляд скарг громадян різних країн на порушення їхніх суб'єктивних прав з боку держави, що подаються відповідно до процедури, передбаченої Факультативним протоколом до Пакту про громадянські й політичні права.

Серед регіональних систем захисту прав людини виділяють європейську, міжамериканську та африканську. Перша вважається найбільш ефективною.

Європейська система має два центри: РЄ (створено у 1949 р.) та ЄС.

Механізм забезпечення прав людини в рамках Ради Європи міститься у двох найважливіших документах: 1) Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, прийнята 4 листопада 1950 р.; 2) Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. Ці два договори визначають перелік прав, які повинні гарантуватися кожній людині, що перебуває під юрисдикцією держав-членів, а також установлюють колективні процедури нагляду й контролю на європейському рівні.

Передбачений Європейською конвенцією механізм захисту прав людини працює у двох режимах:

1) держава може звернутися в Європейський Суд з прав людини, якщо вона вважає, що інша держава-учасник не виконує своїх зобов'язань по Конвенції;

2) кожна окрема особа має можливість звернутися в Суд зі скаргою на кожну державу-учасника.

Відповідно до Конвенції існують два органи, здатних вплинути на підсумок розгляду скарг окремої особи або держави:

- Європейський Суд з прав людини;

- Комітет міністрів Ради Європи. До 1998 р. у рамках Ради Європи існував ще один орган, що займався питаннями контролю дотримання прав людини, - Європейська комісія із прав людини. Причина її скасування - збільшення кількості держав-членів Ради Європи й спрощення процедури розгляду скарг у Європейському Суді. Раніше бувало, що скарга

розглядалася протягом 7 років з моменту її подачі.

Комітет міністрів виконує дві функції. Одна з них полягає в наступному: якщо справа не передається в Суд, то Комітет міністрів більшістю у 2/3 голосів вирішує, чи мало місце порушення Конвенції. Виявивши порушення, Комітет може ухвалити, що держава має надати жертві «справедливе задоволення», тобто компенсацію за збиток. Його рішення є остаточними.

Друга важлива функція, покладена на Комітет міністрів, полягає в нагляді за здійсненням рішень Європейського Суду з прав людини. Лише переконавшись, що держава виконує свої зобов'язання, Комітет міністрів приймає резолюцію про припинення справи.

Європейський Союз протягом довгих років розраховував на захист прав людини за допомогою механізмів, розроблених в рамках РЄ, але наприкінці XX століття активізувалася власна робота ЄС в цьому напрямку.

Розробку власних спеціалізованих документів про права людини Євросоюз почав у 1989 р., коли була прийнята Декларація про права людини і Хартія Співтовариства про основні соціальні права робітників. Наступний, справді революційний крок у цьому напрямі, Союз зробив у червні 1999 р., коли під час Кельнського самміту Європейська Рада прийняла рішення про створення Конвенту для розробки Хартії Європейського Союзу про основні права. Прийнята у грудні 2000 р. Хартія стала унікальним у світовій практиці захисту прав людини документом. Справжньою новацією став спосіб викладення прав і свобод: у Хартії вони розміщені не згідно із традиційним поділом на політичні, економічні, соціальні, культурні, а відповідно до системи цінностей ЄС, на захист яких вони спрямовані. Документ складається з Преамбули і 7 глав, назви яких говорять самі за себе: «Гідність», «Свобода», «Рівність», «Солідарність», «Права громадян», «Правосуддя», «Заключні положення». Кожний розділ символізує одну з базових цінностей або суспільне благо, відображенням яких служать

розміщені в них права і принципи. У Преамбулі Хартії зроблено важливий наголос на думці про неподільність та універсальність прав, що становлять основу людської гідності, свободи, рівності та солідарності, а тому викладені у Хартії соціальні права більше не розглядаються як другорядні.

Прийняття Хартії розглядалося Союзом і урядами багатьох держав-членів як обов'язкова передумова прийняття Конституції об'єднаної Європи, її невід'ємна складова, а апробований під час її розробки механізм як такий, що може і повинен бути застосований при підготовці основного закону Союзу. Виходячи з цих міркувань, цілком природно, що після доволі гострих дискусій було прийнято рішення про включення Хартії до тексту Конституції для Європи. Хартія складає другу частину Європейської Конституції. Вона включена до тексту цього документа після найважливіших положень інституціонального і конституціонально-правового характеру, тоді як спочатку передбачалася можливість включення її до тексту Протоколів.

Система судів, що здійснюють захист прав громадян ЄС, включає національні системи правосуддя держав-членів та Суд Європейських співтовариств.

6. Міжамериканська та африканська системи захисту прав людини

Діюча в рамках Організації Американських Держав система захисту прав людини має цілий ряд особливостей у порівнянні з європейською регіональною системою.

Одна з відмінностей полягає в тім, що в основі функціонування міжамериканської системи захисту прав людини лежать одночасно відразу три документи: Статут Організації Американських Держав, Американська декларація прав і обов'язків людини й Міжамериканська конвенція з прав людини. Однак якщо в першому документі лише міститься положення про те, що «американські держави проголошують основні права людської

особистості без розходження раси, національності, переконань або статі», то два інших цілком присвячені проблемам захисту й заохочення прав і свобод людини.

Відзначаючи важливість Американської декларації прав і обов'язків людини, треба насамперед підкреслити, що за часом прийняття вона випередила на шість місяців навіть Загальну декларацію прав людини 1948 р. Таким чином, Американська декларація - перший міжнародний документ, у якому були проголошені основні політичні, громадянські, економічні, соціальні й культурні права.

Поряд з досить великим переліком прав і свобод Американська декларація проголосила також десять обов'язків людини, серед яких такі, як обов'язок стосовно суспільства в цілому, відносно дітей і батьків; обов'язку одержувати освіту; підкорятися закону; служити суспільству й націям, сплачувати податки; утримуватися від політичної діяльності в іноземній державі; обов'язок працювати й ін. Нічого подібного в тексті документів Ради Європи немає.

Примітно, що протягом майже 20 років (з 1959 р., коли було ухвалене рішення створити в рамках ОАД Міжамериканську комісію із прав людини, по 1978 р., коли набула чинності Міжамериканська конвенція з прав людини) зазначена Декларація була тим документом, що лежав в основі діяльності Міжамериканської комісії. З набранням чинності Міжамериканської конвенції Комісія у своїй правозастосовній діяльності відносно держав-учасниць Конвенції керується положеннями останньої, у той час як відносно держав-членів ОАД, що не ратифікували Конвенцію, Комісія продовжує застосовувати положення Американської декларації. Таким чином, створилася унікальна ситуація, коли в рамках однієї регіональної системи захисту прав людини (міжамериканської системи) діють одночасно як би дві підсистеми; для одним базовим документом виступає Американська декларація (документ юридично необов'язковий), для іншої -

Міжамериканська конвенція з прав людини - договір, обов'язковий для держав-учасниць.

Міжамериканська конвенція з прав людини, прийнята 22 листопада 1969 р. у ході Другої спеціальної міжамериканської конференції в Сан-Хосе (звідки походить й друга назва даного договору - Пакт Сан-Хосе) і набула чинності 18 липня 1978 р., є, як і Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, багатостороннім міжнародним договором «закритого типу»: право підписання, ратифікації або приєднання до нього мають тільки держави-члени ОАД.

Набрання Конвенцією чинності в 1978 р. завершило 30-літній процес формування в рамках Організації Американських Держав регіональної системи захисту прав людини й ознаменувало перехід від переважно нормотворчої фази в діяльності цієї організації до фази безпосередньої практичної реалізації норм і положень, що містяться як у самій Конвенції, так і в Статуті ОАД і Американської декларації прав і обов'язків людини. Таким чином, даний процес в американських країн забрав значно більше часу, ніж аналогічний у рамках Ради Європи.

Перелік прав і свобод, що містяться в Міжамериканській конвенції, не виходить за межі традиційних громадянських і політичних прав. Він, як і в Європейській конвенції, вужчий за той список, що закріплений у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права. Однак одночасно слід зазначити, що цей перелік прав у Міжамериканській конвенції значно ширше, ніж у Європейській конвенції. Зокрема, у ній містяться такі права, як право на ім'я, права дитини, право на громадянство або національність, право на рівність перед законом, право на притулок і ін.

В основі функціонування створеного відповідно до Конвенції контрольного механізму (Комісія й Суд) лежить положення, відповідно до якого будь-яка особа або група осіб, а також неурядова організація, законно визнана в одному або більше держав-членів ОАД, наділяються правом

подання у Міжамериканську комісію петицій зі скаргами на порушення Конвенції державою-учасницею (ст. 44 Конвенції). Якщо дане положення юридично обов'язкове для будь-якої держави-учасника Конвенції, то положення, що наділяє Комісію правом одержувати й розглядати повідомлення, представлені однією державою-учасницею відносно іншої у зв'язку з порушенням останньою своїх зобов'язань по Конвенції, є факультативним і в силу цього накладає зобов'язання юридичного характеру й діє тільки відносно тих держав, які зробили спеціальні заяви про визнання компетенції Комісії по цьому питанню.

За станом на січень 1997 р. у Комісію було спрямовано в цілому 13 000 петицій, з них 13 згодом спрямовані в Суд і розглянуті ім. Важливо відзначити, що тільки дві справи, розглянуті Судом, стосувалися порушення процесуальних прав, інші ж мали відношення до передбачуваних випадків насильницьких зникнень, позасудових або довільних страт (одна з реальностей американських країн).

Всі петиції повинні спрямовуватися Комісії, що спочатку вивчає їх на предмет прийнятності. Критерії прийнятності петиції по Міжамериканській конвенції в цілому відповідають аналогічним вимогам по Європейській конвенції. У випадку визнання скарги прийнятною, Комісія проводить по ній розслідування. За підсумками розгляду скарги Міжамериканська комісія складає доповідь, у якій міститься висновок про те, чи було допущене порушення Конвенції. Дана доповідь Комісія може потім передати для розгляду в Міжамериканський Суд по правах людини.

У загальному плані функції Комісії полягають в заохоченні прав людини і їхньому захисті. Для виконання цих функцій Комісія наділена відповідними повноваженнями, серед яких: подання урядам держав-членів ОАД відповідних рекомендацій, що стосуються вдосконалювання національного законодавства з питань прав людини, а також сприяння здійсненню й дотриманню проголошених у Міжамериканській конвенції

прав людини; підготовка доповідей і досліджень, які Комісія визнає необхідними для виконання своїх функцій; розгляд скарг на порушення прав людини з боку держави-учасниці Конвенції й ін. Як видно з перерахування, Міжамериканська комісія виконує ряд функцій, не властивих колишній Європейській Комісії із прав людини (а нині - Європейському Суду) по Європейській конвенції.

Міжамериканський Суд по правах людини - автономний судовий орган, наділений функціями по застосуванню й тлумаченню Міжамериканської конвенції. Право передачі справи в Суд мають тільки держави-учасниці Конвенції й Міжамериканська комісія. Рішення Суду по розглянутим ним справам обов'язкові для сторін, що беруть участь у розгляді, і оскарженню не підлягають. На прохання однієї зі сторін у справі Суд може дати тлумачення винесеного ним рішення.

Як показує практика, однією з найважливіших функцій Суду стало вживання проміжних заходів «у вкрай важливих і термінових випадках, а також якщо буде потреба для запобігання заподіяння особам непоправного збитку» (п. 2 ст. 63 Міжамериканської конвенції). Примітно, що такі заходи можуть застосовуватися Судом як по вже розглянутим ним справам, так і по тимі, що ще перебувають у Міжамериканській комісії. З огляду на особливі умови сучасної Латинської Америки, дані заходи зіграли позитивну роль в огороженні від насильства свідків по справах, що стосуються порушення прав людини. Уявити схожу ситуацію в рамках європейської регіональної системи вкрай складно.

Крім того, Міжамериканський Суд має консультативну юрисдикцію по тлумаченню положень як самої Конвенції, так і інших договорів, що стосується захисту прав людини в країнах американського континенту. Таким чином, коло питань, по яких Суд може давати консультативні висновки, значно ширше аналогічного кола по Європейській конвенції. Причому на відміну від європейської системи, коли консультативні висновки

може запитувати тільки Комітет Міністрів Ради Європи, по Міжамериканській конвенції правом звернутися по даному питанню в Міжамериканський Суд володіють держави-члени ОАД і органи цієї організації. Крім того, Міжамериканський Суд вправі по запиту будь-якої держави-члена ОАД давати висновок про відповідність будь-якого закону такої країни положенням Конвенції або інших договорів в галузі прав людини.

Невисоке число винесених Судом рішень і консультативних висновків дозволило В.А. Карташкіну зробити висновок, що діяльність контрольних органів у рамках міжамериканської системи «виявилася практично неефективною». Безумовно, на таке положення впливають реалії американських держав. «Функціонування реальної системи захисту прав людини, створеної на основі Міжамериканської конвенції по правах людини, свідчить про її неефективність в умовах, що існують у даному регіоні».

Однією із причин невисокої ефективності міжамериканської системи можна вважати те, що при її створенні автори Конвенції постаралися механічно перенести на «американський ґрунт» багато елементів Європейської конвенції.

Зіставлення діяльності європейських і американських регіональних правозахисних органів дозволяє зробити висновок, що тільки схожість політичних і правових систем, історичного досвіду, близькість рівнів соціально-економічного розвитку дає шанс для ефективності їхньої діяльності. Зазначені причини в значній мірі пояснюють, чому функціонування європейської системи виявлялося набагато успішніше, ніж діяльність Міжамериканських Комісії й Суду на Латиноамериканському континенті. Крім того, для запуску системи, аналогічної європейській, потрібні значні фінансові кошти, яких ОАД бракує.

Основою регіональної системи захисту прав людини на Африканському континенті слугує розроблена й прийнята в рамках

Організації Африканської Єдності Африканська хартія прав людини й прав народів, ціль якої - сприяння розвитку поваги до прав людини і їхній захист на Африканському континенті. Як і Європейська конвенція, Хартія належить до договорів «закритого» типу, тому що учасниками її можуть бути тільки країни-члени ОАЄ.

Текст Хартії був прийнятий і відкритий для підписання 27 червня 1981 р. на 19-й сесії Асамблеї глав держав і урядів ОАЄ, що проходила в м. Найробі (Нігерія). Розглянутий договір набув чинності 21 жовтня 1986 р. На сьогоднішній день учасниками Хартії є 51 держава-член Організації Африканської Єдності. Підписали, але не ратифікували Хартію Ефіопія й Ерітрея. Ще одна африканська держава - Марокко - не є членом ОАЄ, що унеможливорює її участь у Хартії. Таким чином, Африканська хартія - найбільш універсальний регіональний договір із трьох аналізованих (Європейської конвенції, Міжамериканської конвенції й Хартії), тобто в рамках свого регіону цей документ користується майже беззастережним визнанням. Подібним «авторитетом» не можуть похвалитися ні Європейська конвенція, ні тим більше Міжамериканська конвенція.

Особливість Африканської хартії полягає в тому, що вона відображає політичну реальність континенту, а також історичні традиції африканських народів і цінності африканської цивілізації. Вона істотно відрізняється від аналогічних договорів регіонального характеру, прийнятих раніше в рамках Ради Європи й Організації Американських Держав. Африканську хартію слід розглядати як унікальний документ не лише для Африканського континенту, але також і в контексті все зростаючого числа регіональних договорів в галузі прав людини, адаптованих до особливостей потреб і інтересів тих регіонів, у рамках яких вони діють.

До числа найбільш яскравих відмітних рис Хартії, які одночасно становлять і концептуальні новації в галузі міжнародного права прав людини, належать визнання, поряд із правами людини, прав народів («третє

покоління» прав людини); визнання неподільності прав людини, під якими в Хартії маються на увазі права політичні, громадянські, економічні, соціальні й культурні; визнання права на розвиток; проголошення ряду основних обов'язків, що накладаються на людину в її відносинах з сім'єю, громадою, суспільством, державою, а також іншими законно визнаними утвореннями й міжнародним співтовариством; яскраво виражений колективістський (родина, громада, народ) підхід до прав людини. Приватна особа повинна, відповідно до концепції Хартії, віддавати пріоритет інтересам громади. У якості «відповідного кроку» громада приймає на себе зобов'язання захищати права своїх членів.

Таким чином, можна зробити два висновки щодо цієї частини Африканської хартії прав людини й народів, що присвячений правам. По-перше, як уже вказувалося, Хартія на даний момент - єдиний міжнародний багатосторонній договір, що закріпив так зване «третє покоління» прав людини. Звідси впливає істотний внесок розглянутого договору в розвиток міжнародного права прав людини.

По-друге, цілий ряд прав, закріплених у Хартії, у порівнянні з Європейською конвенцією, сформульовані досить поширювально, але в той же час набагато менш змістовно. З одного боку, це дозволяє Африканській Комісії й Асамблеї глав держав і урядів африканських країн більш динамічно й гнучко підходити до питання про тлумачення Хартії й закріплених у ній прав, адаптуючись до специфічних умов континенту. З іншого боку, юридичний зміст кожної статті Хартії виявляється обмеженим, що збільшується досить частими й часом невиправданими посиланнями на внутрішнє право держав-учасниць Хартії.

Відмінність Африканської хартії прав людини й прав народів від Європейської конвенції полягає й у тім, що Хартією встановлений більш «слабкий» механізм захисту проголошених у ній прав людини: єдиний контрольний орган по Хартії - Африканська Комісія із прав людини й

народів; заснування Суду по правах людини авторами Хартії не передбачалася. Однак останнім часом африканські держави вживають досить активні зусилля для ліквідації подібної «прогалини». Зокрема, з ініціативи глав держав і урядів африканських країн була утворена група експертів, наділена повноваженнями сформулювати пропозиції по посиленню захисту прав, закріплених у Хартії. У ході відбувся в 1995 р. зустрічі зазначеної групи в м. Кейптауні була висунута пропозиція про доповнення контрольного механізму в рамках Африканської хартії за допомогою створення Суду по правах людини. У цей час більшість держав-членів ОАЄ ще не висловило своє ставлення до можливого здійснення цієї ідеї. Не вирішене поки й питання про те, чи буде розглянута ініціатива, реалізована у формі окремого документа або ж додаткового протоколу до Хартії. Разом з тим, деякі зарубіжні дослідники висловлюють сумніви щодо доцільності заснування в цей час ще одного органу в рамках африканської системи, тим більше органу судового. Основна причина таких сумнівів - значні фінансові труднощі, які має інший орган (поки єдиний) контрольного механізму - Африканська Комісія. Здається, що є й інші причини, що роблять створення Суду принаймні проблематичним. Практично загальне, як ми вже відзначали, визнання Африканської хартії й створеного на її основі контрольного механізму в рамках ОАЄ викликано в тому числі й тим, що зазначений контрольний механізм досить «слабий». Відсутність якої-небудь процедури наступних дій після передачі остаточної доповіді Африканською Комісією зацікавленій державі спричинило те, що держави-учасниці Хартії охоче приймають до відома всі рекомендації Комісії. Представляється, що створення в рамках африканської системи окремого Суду по правах людини здатне похитнути моноліт єдності поглядів держав-членів ОАЄ на створену ними систему захисту прав людини.

У цей час єдиний контрольний орган, створений відповідно до положень Хартії, - Африканська Комісія із прав людини й народів. Комісія

складається з 11 членів, що виконують свої функції особисто. Примітно, що дотриманий у ході перших виборів членів Комісії принцип справедливого географічного розподілу був мимоволі порушений. Члени Комісії обираються на строк 6 років.

Відповідно до Хартії, Комісія здійснює наступні функції: 1) сприяє розвитку прав людини; 2) забезпечує захист прав людини й народів; 3) здійснює тлумачення всіх положень Хартії на прохання держави-учасниці договору, органа ОАЄ або африканської організації, визнаної ОАЄ; 4) виконує будь-які інші завдання, які можуть бути покладені на неї Асамблеєю глав держав і урядів.

Раз у два роки держави-учасники Хартії подають на розгляд Африканської Комісії доповіді про прийняті ними законодавчі і інші заходи з метою забезпечення проголошених і гарантованих Хартією прав і свобод. Крім того, у здійсненні своїх функцій Комісія вправі одержувати й розглядати як петиції однієї держави-учасниці Хартії на іншу у випадку порушення останньою положень Хартії, так і «інші» петиції, під якими маються на увазі повідомлення про порушення прав людини, представлені Комісії іншими зацікавленими сторонами. Як у першому, так і в другому випадках одержання й розгляд Комісією повідомлень про порушення прав людини обумовлює дотриманням (з боку заявника) цілого ряду умов. Наприклад, у випадку «інших» повідомлень таких умов сім (ст. 56 Хартії), тобто повідомлення повинні бути:

- 1) не анонімні;
- 2) сумісні з Хартією й з Статутом ОАЄ;
- 3) написані мовою, що не ображає державу-учасницю, його установи або ОАЄ;
- 4) не засновані винятково на відомостях, розповсюджуваних засобами масової інформації;
- 5) спрямовані після вичерпання всіх внутрішніх засобів захисту, якщо

тільки не очевидно, що вони занадто затяжні;

6) подані протягом розумного строку від дня вичерпання внутрішніх засобів захисту;

7) уже не дозволені відповідними державами відповідно до принципів Статуту ООН, Статуту ОАЄ або Хартії прав людини й народів.

Результати розгляду повідомлень, оформлені у вигляді доповіді, представляються Комісією зацікавлений державі й Асамблеї глав держав і урядів. При цьому Комісія може супроводити зазначену доповідь такими рекомендаціями, які вона визнає необхідними в кожному конкретному випадку.

Інша відмінна риса Африканської хартії від Європейської конвенції - проведена в першому із цих документів різницю між повідомленнями про одиничні порушення прав індивідів і тими, які «свідчать про існування численних випадків масових і грубих порушень прав людини й прав народів» (ст. 58 Хартії). Комісія, установивши в ході обговорення однієї або більшого числа скарг, що в наявності численні випадки порушень прав людини, вправі звернути увагу Асамблеї глав держав і урядів на ці порушення. З доручення Асамблеї Африканська Комісія здійснює всебічні розслідування таких випадків і представляє їй свою доповідь із висновками й рекомендаціями.

Всі повідомлення розглядаються конфіденційно доти, поки Асамблея глав держав і урядів не прийме іншого рішення. За станом на лютий 1997 р. на адресу африканської регіональної системи в рамках ОАЄ надійшло всього 161 повідомлення, при цьому жодне із цих повідомлень не було спрямовано від імені держав-учасників Хартії.

Ще одна специфічна функція Африканської Комісії, що відрізняє її від контрольних органів Європейської конвенції, полягає в проведенні відвідувань території держав-учасників Хартії членами Комісії. Кожен член Комісії відповідає за певні країни. Ціль таких відвідувань - формулювання рекомендацій, спрямованих на поліпшення гарантій прав держав-учасників,

закріплених у Хартії.

Таким чином, африканська регіональна система захисту прав людини має ряд істотних відмінностей від європейської системи як у частині закріплених у рамках прийнятих у ній документів прав і свобод, так і в частині функціонування контрольного механізму. «Аналізуючи співробітництво країн Африки в галузі прав людини, африканські юристи відзначають, що в основі такого співробітництва перебувають питання розвитку, боротьби з колоніалізмом і расизмом». У зв'язку з подібним акцентом у діяльності африканської системи представляється, що він може бути «корисний» у практичному плані, насамперед, в аспекті захисту колективних прав економічного й соціального характеру, що також пов'язане з особливостями системи. У випадку захисту громадянських і політичних прав представляється, що краще використовувати механізм універсальної системи захисту по Міжнародному пакту.

Крім того, слід зазначити насамперед політичний характер контрольного механізму по Африканській хартії, що відрізняє африканську систему від європейської.

Загальний же висновок, який можна зробити після аналізу всіх трьох систем у порівнянні з європейською системою, полягає в тім, що остання є найбільш діючою й ефективною. А пов'язане це із низкою факторів історичного, політичного, культурного, правового й іншого характеру.

...